

SZÉPHALOM-KÖNYVTÁR
23. sz.

A KÖNYVRŐL ÉS A KÖNYVSZERETETRŐL

IRTA:
Dr. SZALAY JÓZSEF

SZEGED, 1931.
SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.
Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 31–414

SOMOGYI KÁROLY
emlékének.

Amilyen túlzás lenne azt állítani, hogy a könyv az emberrel egyidős, annál igazoltabb, hogy az ember legkezdetlegesebb kora óta iparkodott gondolatait valami úton-módon megrögzíteni. Kőbe, fába, ércbe karcolással s véséssel igyekezett azokat az elröppenéstől megóvni. Erre különösen a legújabbkori ásatások szolgáltatnak döntő bizonyítékokat. De hogy mikor kezdte el az ember az írást, azt lehetetlen megállapítani. A csillagász a nap felköltét másodpercre meg tudja határozni, de hogy mikor kezd hajnalodni, azt semmiféle műszer meg nem méri. Ugyan így a kultúra hajnalhasadásának az időpontja is kívül esik a történelem időmérésének műszerén. És mégis van egy bizonyosságot szolgáltató szerv s ez az évezredek örlő erejével dacoló nyelv. Ez, mint valami nagy folyam, ősidők óta ringatja a kezdetleges fogalmak nyelvemlékeit. A szószármaztatás a nyelvemlékek segítségével megközelítő biztossággal következtet vissza a szavak ruhájába bújtatott fogalmakra. Hogy például a fára a legősibb időkben írtak, annak bizonyítéka a könyv német neve, a *Buch*, amely szó egyszersmind bükkfát is jelent. Az írásra használt fa már régóta elkorhadt, de a könyvnek hozzáfűződő elnevezése örökké él a nyelvben. Azokon a területeken, ahol sem kő, sem fa nem termett, a növényi anyagok: a bambusz és Egyiptomban a papyrusz szolgáltaták a rajzok, a jegyek, majd pedig a hang szimbolikus jele: a betűk megrögzítésére alkalmas anyagot. A szöveg megőrzésének ez a módja azonban csak egyes példányt eredményezett, holott a növekedő szükséglet ugyanannak a szövegnek sok példányban való előállítását kívánta. Ez vezetett a téglalapoknak préselés útján való sokszorosítására, majd a papyrusz-tekercek másolására.¹ Később az írásra alkalmas anyag is gazdagodott a kisebb állatok bőrével, különösen a fiatal bálnyával, a ma is használatos hártyával, a pergamenttel. A görögök és a rómaiak a rövidebb följegyzésekre karikával összefűzött viaszos táblácskákat, a *cerae pugillaria*-t használták.² A több rétvű pénztárcának innen eredt a bugyelláris neve.

El nem vitatható, hogy a mozgó betűkkel való nyomdai sokszorosítás Európa érdeme. Ha azonban az európai büszkeség igazságos akar lenni, úgy fejet kell hajtania Ázsia előtt. Ugyanis ott már akkor írtak, másoltak, amikor még Európában áthatolhatatlan sötétség borította az emberek elméjét s a félig-meddig állati sorban tengődő nomádok legfeljebb a barlang falára karcolgatták rajzaikat. Előfordult pedig az ázsiai írás Krisztus születése előtt már háromezer, sőt némely tudósok szerint ötezer esztendővel is. És a magyar honfoglalás még meg sem indult, amikor már Khinában és Japánban a kézzel faragott fatáblák segítségével nyomtatták a szövegeket. Az emberiség két ősi ösztöne: a vándorlás és a verekedés mozdította elő az írás elterjedését. A kereskedelem, a kalandvágy és a háborúk, mint tavaszi szél a termékenyítő himport ragadták magukkal a tudás csíráit Keletről Nyugatra. A mondás, hogy *ex oriente lux*, keletről jő a fény az írástudásra is alkalmazható. Az Ázsiából Európa felé húzódó népek öntudatlanul is magukkal hozták az írás, a sokszorosítás anyagának és technikájának ismereteit. Az írás és másolás elterjedésének üteme lassú volt, mert ismeretét a hozzáértők: az „írástudók” szinte titokként kezelték. Haladását az időnkinti háborúk és járványok okozta kulturális visszaesések gátolták. A Krisztus utáni V. század körül azonban már feltűnedeznek a római birodalomban a pergament kodexek. Elnevezésük a bekötésükhöz használt fatáblától származik. A korai középkortól kezdve barát cellákban másolgatták, festegették a kodexeket. Így készült Kopasz Károly császár parancsára 870-ben a négy evangelium. Neve *Codex aureus*. Méltán tartják a világ legszebb bibliájának, mert elefántcsont színű pergamenten arany betűkkel van írva s elragadó betűkezdek, miniatűrök, lapdiszek s képek ékítik. Kötése az arany-

¹ A papyrusz csemete görög neve biblosz, ebből származik a biblia elnevezés; a latin liber meg annyit tesz mint háncs, s a könyv latin neve liber.

² Pugnus = ököl, pugillaris = ökölnyi; s mert az írótablát egy marokkal lehetett kezelni, az ökölnyiről magára az írótablára származott át az elnevezés.

művesség mesteri darabja. A müncheni állami könyvtár tulajdona. – A XV. században, különösen Olaszországban valóságos kodex gyárak keletkeztek. Ekkor már elvilágiasodott a tartalom és az írásra gyakran rongyból készült papirost használtak. A sokszorosítás utolsó előtti állomása a fatáblákra vésett illusztrációk és szövegek egylevelű nyomtatványai, a Donatusok s végül a csúcsponton a Gutenberg zseniális újítása, a mai nyomdai eljárás: a mozgatható betűkkel való nyomtatás. Az emberi elme azonban nem állott meg a mánál, mert a kéziszedést – különösen az ujságoknál s a sok példányú könyveknél – a szedőgép helyettesíti, amelynek ólomba öntött betűit a rotációs nyomógépek szédületes gyorsasággal és mennyiségben formálják olvasható szöveggé...

Gutenbergnek másfél évtized verejtékezésébe és vagyonának feláldozásába került ez a találmány, amelynek az a lényege, hogy homok helyett ólom-matricába mélyítette be betűbélyegzőit s egy öntő műszer segítségével ebbe öntvén be a fémkeveréket, tetszés szerinti mennyiségű betűt kapott; a betűket szöveg szerint szedve fa-sajtóján sokszorosította. Gutenberget egyébként a feltalálóknak minduntalan ismétlődő tragédiája sújtotta: pénzes társa, Fust János aranyműves kiperelte műhelyéből. Megfosztva betűitől, nyomda felszerelésétől, könyveitől, még körülbelül egy évtizedig tengett-lengett s 1468-ban sírba dőlt. A hálás utókor soha el nem halványuló glóriát font feje köré. Ennek látható jeléül születésének ötszázadik évfordulóján Mainzban Gutenberg-múzeumot alapítottak azzal a hivatással, hogy a könyvnyomtatás művészetének világmúzeuma legyen. Az ő lángelméjének köszönhető, hogy könyv, ujság s általában véve bárminő nyomdatermék akár végtelen mennyiségben előállítható lett. Ily módon vált a nyomtató sajtó megdönthetetlen nagy hatalommá, helyesebben a világ legnagyobb hatalmává s egyszersmind mindenféle, tehát egyházi, állami, szellemi hatalmak leghatásosabb eszközévé. Az emberiség áldásává és kárhózatává lett a nyomda, mindenkor a szerint, hogy kinek a kezében van az ólombetűk hadseregének vezérlete. Az írott és nyomtatott betű ellenállhatatlan hatására csakhamar rá is jöttek a közhatalmat gyakorlók, helyesebben az eszmétől fanatizált tömeg, igyekeztek tehát azt céljaik igájába hajtani, vagy ha törekvéseikkel ellenkezett, elnémítani. A pogány kódexeket irtotta a kereszténység, a katolikus nyomtatványokat meg a reformáció. (Viszont a reformáció propaganda- és vitairataival mindenütt, hazánkban is, föllendítette a könyvtermelést.) Ezen nincs mit megütközni, mert minden érdek iparkodik az érvényesülése útjában álló akadályokat – ha kell erőszakos eszközökkel is – elhárítani. De vigasztaló, hogy az irtás soha sem sikerül teljesen. Közgyűjtemények és szemfüles gyűjtők mindig megmentenek az üldözött írásokból néhány példányt. A hatalom további könyvfojtogató eszközei még a nyomdai szabadalom, a cenzura és az index. Egyház és állam egyaránt igénybevették mindahármat; a két utóbbival ma is élnek, sőt részint tévedésből, részint szándékosan vissza is élnek. De fordul a kocka. Valamikor *Rousseau*-nak *Emil* című neveléstani munkáját a párisi parlament máglyán égettette el s a szerzőnek menekülni kellett, míg ma a nagy gondolkodónak Genfben gyönyörű emlékszobra áll. Vigasztaló jelenség ez a haladás barátainak, mert a cenzura bilincseit mindenkor letöri s a máglya füstjét átragyogja az a szellemi termék, amely az emberi sors javáért jóhiszeműen dolgozó elmének életrevaló szülötte. – Az egyház a hitbeli és az erkölcsi tételek sértetlensége érdekében mindenkor tilalmazta s büntetéssel sújtotta a hívők lelkét veszélyeztető könyveket. Ezek jegyzékét már a XVI. században *Index librorum prohibitorum* cím alatt ki is adta s azóta körülbelül negyvenszer meg is újította. Az igazság érdekében azonban két dolgot kell megállapítani. Az egyik az, hogy az egyház új kiadásai a régiekben tilalmazottakból igen sokat kihagytak s a változó korhoz simulóan az Index szinte modernizálódott. A másik körülmény meg az, hogy az állam is helyez indexre könyveket, ha másként nem, hát a postai szállítási jog megvonásával. – Arról egyébként a fejlődött forgalmi technika gondoskodik, hogy a nyomda termékei a földgömb bármely pontjára eljuthassanak. Azt is a technika tette lehetővé, hogy a szellemi termékek legmodernebb közlési módja: a gondolatnak szikratávíron való továbbítása a könyvek és ujságok versenytársául jelentkeznek. És amikor ma már szikratávíró útján képek bárminő

távolságra közölhetők, nem lehetetlen, hogy idővel nem egyes nyomdák fogják sokszorosítani a híreket, közleményeket s tudnivalókat, hanem nagy központok fogják ezeket a világnyelv szavaival a földgömb bármely részébe vetíteni.

Az ember azonban nemcsak alkotó lény, hanem az előállított dolgokat – különösen ha azok ritkák és értékesek – összegyűjteni is iparkodik. Mérhetetlen az a vagyon és az az energia, amit a gyűjtésnek, sőt gyakran hóboros gyűjtésnek a szenvedélye fölemészt. A drágakövektől az akasztott ember fogáig mindent gyűjtenek. Mi bibliofilek különös büszkeséggel állapítjuk meg egyrészt, hogy a könyv is ezek közé a kíváncsok dolgok közé tartozik s másrészt, hogy a könyv a legnemesebb gyűjtési tárgyak sorában ékeskedik. Már abban az időben keletkeztek könyvtárak, amikor a szöveget még csak az égetett agyag téglák, illetőleg a papyrusra írás őrizte meg. Erre példák Assurbanipal asszír király ninivei könyvtára, amelyből huszonkétezer agyagtábla a British Muzeumban van, továbbá a papyrus-tekercekből álló alexandriai könyvtár.

A gyűjtő-szenvedély még inkább föllángolt, amikor pergamentre vagy papirosra kézzel írottan vallásos, bölcsészeti, krónikás és költői művek keletkeztek. Habár a kódexeket ekkor már nemcsak egy-egy példányban állították elő, mégis leginkább csak világi és egyházi fejedelmek, gazdag főurak engedhették meg maguknak azt a fényűzést, hogy ilyen lassan készülő, művészileg festett kézirat könyveket rendeljenek s azokból könyvtárt létesítsenek. Följegyezték, hogy abban az időben egy biblia ára fejében egy falut adtak. Megilletődünk a vételár hallatára. És mégis micsoda eltörpülő ellenérték ez ahhoz a másfél millió dollárhoz képest, amit legutóbb az Amerikai Egyesült Államok fizettek az első igazi nyomtatott könyvért, *Gutenbergnek* 1452–1455. évbéli úgynevezett 42 soros bibliájáért. Magyar pénzre átszámítva nyolc millió pengőre rug ez az összeg, amelyért ma legalább is nyolcezer holdas jól fölszerelt uradalmat lehetne vásárolni. Igaz, hogy ennek ellentétéképen az angol biblia társaság sok millió példányából egy-egy darabot fillérekért lehet vásárolni. Nyolc millió pengő rengeteg összeg a 42 soros bibliáért, de. hazánkban a 32 levelű biblián valamikor alighanem még ennél is több úszott el...

A renaissance gyűjtői közül a legnevezetesebbek Petrarca, a költő, Cosimo de Medici Firenze főura, V. Miklós pápa és hazánkban Mátyás király. Petrarcáról följegyezték, hogy könyvtárát az apja felgyújtotta afölötti mérgében, hogy fia a könyvgyűjtés miatt a jogtudományt elhanyagolta. Hatszáz év távolából is átérzem azt a rettenetes fájdalmat, amit ez a fenkölt szellemű gyűjtő érezhetett, amikor nagy fáradsággal és hozzáértéssel összegyűjtött könyvtára a lángok martaléka lett. Miklós pápát gyűjtő szenvedélye vagyoniilag tönkretette, de viszont megvetette alapját a vatikáni könyvtárnak, minden idők bűvárai kimeríthetetlen forrásának. *Mátyás* király Budán és Firenzében a másolók seregét foglalkoztatva és XV. századi nyomtatványokat beszerelve, fölmérhetetlen értékű kincset gyűjtött össze. Az európai viszonylatban is első sorban álló gyűjtemény értékét növelték a kódexek festett díszai és a páratlanul gazdag kötések. Az utódok nemtörődömsége, esztelen tékozlása s a török és az osztrák megszállás szétszórta a gyűjteményt. Állománya tízezrekre rúgott. Ma százhatvanegy darab ismeretes belőle, ebből huszonkilenc a magyarországi könyvtárakban van. A lappangó Korvinák felkutatása s általában tudományos feldolgozásuk ernyedetlen buzgalommal folyik. Mátyás király könyvtára azonban nem elszigetelt jelenség. *Hoffmann* Edit, a Szépművészeti Múzeum tudós igazgató őrö a régi magyar gyűjtőkről alapvető könyvet írt.³ Köztük különösen *Janus Pannonius* pécsi püspök, *Kálmáncsehi Domokos* székesfehérvári prépost, *Nagylucsei Orbán* egri püspök, *Kinizsiné Magyar Benigna*, *Bakócz* Tamás esztergomi érsek érdemlik a főlemlegetést. Koruknak megfelelően kódexeket gyűjtöttek. Műérzékük is igazolja, hogy már abban az időben is különbek voltunk, mint a mostanában túlságos közelbe jutott szomszédaink.

³ Régi magyar bibliofilek. Budapest, 1929.

A könyvek gyűjtése s különösen nagy könyvtárak létesítése a könyvnyomtatás feltalálása után vett igazi lendületet. Az 1450. és 1500. közt nyomtatott könyvnek a neve incunabula. Ennek a latin szónak a magyar egyenértékese pólya, bölcső s átvitt értelemben eredet. Azokat az ősnyomtatványokat nevezzük tehát incunabulának, amelyek a nyomdászat bölcsőjében keletkeztek. Ezeknek még sem címlapjuk, sem lapszámozásuk nem volt. Amazt az utolsó lapon lévő nyomdászzi záradék: a kolofon, emezt az őrszó helyettesítette. Szövegükben, akár csak a kódexekében, tömérdek a rövidítés, úgy hogy erről külön vastag szótár jelent meg.⁴ Hazánkban a legelső könyv az 1473-ban Budán Hess András nyomtatta *Chronica hungarorum*.⁵ A nemzeti múzeum és a budapesti egyetemi könyvtár őriznek belőle egy-egy példányt. Fejedelmek, városok, kolostorok, egyetemek és magánosok versenyeztek könyvtárak felállításával és fejlesztésével. Állományok – különösen a kolostorok feloszlásával – és a modern korban a köteles példányokkal százezres, majd milliós darabszámra emelkedett. Közülök több világhírré jutott. Így: külföldön a milánói Ambrosiana, a firenzei Laurentiana, a vatikáni, a párisi Bibliothèque Nationale, a londoni British Muzeumé, az oxfordi Bodleiana, az udvari Bécsben, a császári Szent Pétervárott, a müncheni királyi, a washingtoni Library of Congress. Hazánkban a nemzeti múzeumé, a tudományegyetemé, az akadémiaié, a Budapest fővárosé, a debreceni református kollégiumé, a kolozsvári és a szegedi egyetemi, a szegedi Somogyi könyvtár, az esztergomi főszékesegyházé, a pannonthalmi, a gyulafehérvári Batthyány, a marosvásárhelyi Teleki, a szebeni Bruckenthal-könyvtár, a sárospataki s a budapesti református főiskolai Ráday könyvtár stb. a nevezetesebbek. Mindezek a könyvön kívül még nagyszámú kéziratot, metszetet, térképet stb. is őriznek. A közkönyvtárak a nemzeti művelődés tekintetében egyenrangúak az iskolákkal. Nem kriptaszagú könyvmúzeumok, hanem az olvasóközönséghez szorosan kapcsolódó létkető életű valóságok. Gazdag lelőhelyek a kutató tudósoknak, akiknek kölcsönző viszony révén s megfelelő feltételekkel a föld bármely részébe elküldik a tanulmányhoz szükséges anyagot. Nemzeti fontosságuk azt is szükségessé tette, hogy elhelyezésük épület szempontjából megfelelő és az anyagkezelés okából pontosan körülírt szabályokhoz alkalmazkodó legyen. Amaz nemcsak palotát jelent, hanem az épület gyakorlatias besztását is. Régebben egy nagy teremben voltak a könyvek, amelyeket létráról szedtek le, azután következett a galéria-rendszer, amelynél a körbefutó karzat segítségével kézzel lehetett a könyveket leemelni, míg ma a nagy olvasótermen kívül magazinok vannak, amelyeknek vasállványain szakok szerint sorakoznak a nyomtatványok százezrei és milliói. Az épületnél még arra kell figyelemmel lenni, hogy az idővel bővíthető legyen. Ez különösen az ország minden nyomtatványának befogadására köteles nemzeti könyvtárakra érvényes. Szinte elképzelhetetlen, hogy mekkora férőhelyre lesz szükség néhány száz év múlva, ha a mai iramban fognak a könyvek szaporodni...

A kezelés szabályait a könyvtártan állapítja meg, amely különösen a könyvek címtározására, elhelyezésére, olvasására, kikölcsönzésére vonatkozik. Nagyon messze vezetne az e téren uralkodó rendszerek ismertetése, tehát csak annyiról történjék említés, hogy a közgyűjtemény címtározás nélkül nem könyvtár, hanem csak egy nagy rakás könyv. Hogy egy nagy könyvtár állományának a katalógizálása mit jelent, erre a British Muzeum könyvtárára vonatkozó adatok a legjellemzőbbek: a katalógus tizenkét év alatt készül el, százhetven kötetből fog állani s egy példánynak az ára húszezer pengő lesz. Persze amikor kész lesz, nyomban hozzáfoghatnak a pótkötetek végeláthatatlan sorozatának a szerkesztéséhez. A magánkönyvtár tulajdonosa – különösen ha jó az emlékező tehetsége – katalógus nélkül is ideig-óráig elbotor-

⁴ A. Capelli, *Lexicon abbreviatarum*. Weber, Leipzig, 1901.

⁵ A magyar nyomdászat gyermekkoráról a legkiválóbb művet dr. Gulyás Pál, a Nemzeti Muzeum főkönyvtárosa írta. Címe: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Megjelent Budapesten 1929.

kálhat könyvei közt, de a közkönyvtár könyve nemzeti vagyon, amelynek minden egyes darabját számon kell tartani s az igénylő közönségnek úgyszólván percek alatt a kezébe kell tudni juttatni. Téves lenne azonban a felfogás, hogy a célszerű épületben, a legkitűnőbb rendszer szerint kezelt, nagy tömegű könyv egyszersmind jó könyvtár is. Mindezekben a tökéleteségeken túl a legfontosabb tényező a szélesen és mélyen látó könyvtáros, aki közönségét az önállóság sérelme nélkül útbaigazítja s aki a könyvek révén valósággal neveli az olvasókat. Gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszternek *A magyar könyv sorsa* című cikke hangsúlyozza különösen a közönség átmeneti fokon művelt részének nevelési szükségességét. Ezek azok, – úgymond – akiknek csak az idegen imponál. Ezek a kultursznobok, akik mindent, ami magyar, lesajnálnak. Ezek, akik még nem emelkedtek arra a fokra, hogy elfogulatlan szemmel nézzék az idegent és magyart egyaránt.⁶ Ezek érzelmi delejtűjét kell a könyvtárosnak különösen a magyar szépirodalom álló csillagai felé irányítani. Ha valaha úgy napjainkban a magyar tudomány és szépirodalom s az ezeket reprezentáló jó és olcsó könyv a legkitűnőbb bel- és külpolitika. Befelé biztosítja a nemzeti lélek egységét; kifelé bizonyítja a magyar szellem magasrendűségét. Jó és olcsó! Döntően fontos bíráló jegyei a könyvnek. A közönség szempontjából nem az a jó könyv, amelyet a kritika mérővesszeje klasszikusnak minősít, hanem az a jó, amelyet az olvasók széles rétege nemcsak esze, de szíve szerint is annak talál. De távol legyen minden félreértés! Nem lesülyedés ez a tömegízléshez, hanem szerencsés eltalálása a könyvre szomjas közönség lelki szükséglete kielégítésének. A könyvet nem lehet erőltetni: a könyv – már az, amelyik – maga hódít. Az a könyvpolitika eredményes, amelyik hódításra alkalmas könyvekkel rohamozza meg a közönséget. Olcsó az a könyv, amely már eredetileg is csekély összegért szerezhető meg s nem az, amelynek eredeti boltiárát később 70–80 százalékkal leszállították. Az ilyen árrombolás sok gyűjtőnek a kedvét szegi.

A könyvtár majdnem olyan élő szervezet, mint az ember. Születik, virul s elpusztul. Amilyen öröm az újszülött világra jövele, éppen olyan öröm és haszon egy új könyvtár létesülése. Megfelelő gondozás mellett a könyvtár is fölserdül s erőteljes fejlődésre jut. Néha aztán betegségek érik. Legnagyobb baja a vérszegénység: elfogy a gyarapodását tápláló költség. Mellesleg megjegyzem, hogy Nápolytól Washingtonig rengeteg könyvtárt meglátogattam, de még olyan könyvtárigazgatót nem találtam, aki eléggellette volna a személyzetet s a fentartási összeget. A fejlődésben megállott könyvtár olyan szomorú látvány, akárcsak a haldokló ember. S végül meg is halhat a könyvtár. Vízáradás, tűzvész, földrengés, ellenség dúlása már tömérdek könyvtári kincset elpusztítottak. És amilyen megnyugtató az egyesre s a nemzetre a családnak lemenő ágon gyarapodása, éppen olyan fölemelő látvány s a kultúrára nézve öröndetes a könyvtárak szaporodása. S mivel a könyvtárnak sok mindenféle igényt kell kielégíteni, ezekhez símulóan létesültek az iskoláké, a vakoké, a börtönöké, a népkönyvtárak stb. Ez utóbbiak a községekbe s a tanyák közé viszik ki a megfelelően válogatott anyagot. A müncheni városi könyvtár a világon egyetlen intézményül azt a rendszert valósította meg, hogy a munkás negyedekbe könyvtár-villanyosokon szállítja ki a könyveket. Az ilyen könyvtár-villanyosnak szabályszerű menetrendje van s a megálló helyeken bonyolítja le a könyv cserét. Jelentős forgalma van s a nép művelése révén óriási az erkölcsi hatása; a másik eredménye meg az, hogy a népet jó és hasznos könyvek olvasására kaptatva, belőle idővel az irodalom hasznára könyv vásárlót is nevel. A másik könyvtári különlegesség a *L'heure joyeuse*: Vidám óra elnevezésű Párisban. Ebben négy-tizenéves gyermekek olvasgatják a számukra gondosan kiszemelt műveket. Aki emlékszik első mesés könyveire, megérti a gyermekek boldogságát ebben a betű paradicsomban. – És hogy a nép nálunk is szeret olvasni, igazolja a ponyvairódom föllendülése. A nemzeti művelődés érdeke azonban, hogy az egyszerű emberek *Tatár Péterek* helyett szívet-lelket üdítő és nemesítő könyveket olvassanak. Arra a

⁶ Pesti Napló 1928. december 2.

baljóslatú hírre, hogy a népkönyvtárak fejlesztését takarékoság címén megszüntetik, *Herczeg* Ferenc így jajdul fel: „Hiszen ez nem takarékoság, hanem a takarékoság elvének félreismerése volna. Takarékoskodni annyi, mint csak a legszükségesebb dolgokra költeni. Értsük meg, hogy a könyvnél ma csak egy valami szükségesebb: a kenyér. A kenyér a Ma, a könyv a Holnap; a Holnapot azonban a Ma kedvéért nem szabad megfojtanunk. Értsük meg, hogy a falu téli homályában a könyv az egyetlen fényforrás...” „Ebben az országban ma a nemzeti kultúra a legnagyobb érték, hatalom és reménység, ez a legbölcsebb politika”.⁷ Nem hiszem, hogy valaki Herczegnek ellen merne mondani.

Amint a közvagyonon kívül vannak magánvagyonok s amint a tömeg érzések mellett vannak egyéniek, éppen úgy a közkönyvtárak mellett vannak magánkönyvtárak is. Azt hiszem, hogy nem alaptalanul használtam a vagyon és az érzelem kifejezéseket, mert a magánkönyvtárhoz úgy a vagyon, mint az érzelem szempontja szervesen kapcsolódik.

Amíg a különködő gyűjtő-szenvedély csak megmosolyogni való, a nemes annál inkább megérdemli a becsülést. A gyűjtők nélkül ugyanis tömérdek művészeti, műipari becsességű tárgy és történelmi emlék menne veszendőbe. Bibliofil elfogultságnak látszik, azonban rendületlenül hirdetem, hogy valamennyi gyűjtés között a könyvé a legmagasabb fokon álló és pedig azért, mert bár a képzőművészet és a műipar tárgyai benyomások keltésére alkalmasak, azonban némák, míg a könyvek beszélnek, amelyekkel éppen úgy társalog az olvasó, mint az eleven emberrel. Sőt hála a technika vívmányának, a gramofon-lapok szövege csakugyan élőszóval közli mondanivalóját. A jó könyv meghitt barát, sőt a leghívebb, mert soha meg nem csal, soha hűtlenül el nem hagy. Szellemébe belemerülve, megszabadulunk a négy fal börtönéből. Elröpít bennünket a világ bármely tájára. Föllendít égi magasságokba s eljutunk általa a földgömb legelrejtettebb zugába és az emberi szív legtitkosabb redőibe. Elkalauzol bennünket a ködbe vesző multba s prófétai ihlettel lebbenti föl előttünk a jövő titokzatos fátyolát. Nevettet, megrikat; merengésre késztet, gondolkodóba ejt. A XIV. században élt Richard de *Bury*, Durham püspöke, a modern értelemben vett bibliofilek elseje így nyilatkozik a könyvről: „Ime a mesterek, akik minket bot és virgács nélkül, kemény szavak és harag nélkül tanítanak. Ha közeledel hozzájuk, nem alszanak, kérdezed őket, mit sem hallgatnak el; ha félreérted őket, nem duzzognak. Ha tudatlan vagy, nem nevetnek ki. Azért mindenkinek, aki magát az igazság, boldogság, bölcsesség, tudomány, sőt a hit buzgó követőjének vallja, szükségképen szeretnie kell a könyveket”.⁸ Nem csuda hát, hogy röviddel a könyv világra jövéte után sokan akadtak, akik gyűjteni kezdték a könyveket. A francia Richelieu-k, Mazarinok, de la Valliérektől Anatole France-on át az amerikai Huntington vasútigazgatóig számuk légio. A komoly bibliofil tartalmi értékességénél fogva gyűjti a könyvet, az ingyenc bibliofil kizárólag a művészi külsejénél vagy ritkaságánál fogva áhítottakra veti magát, míg a könyvéhségtől, a *bibliomániától* megszállottak, a különködők valamely különleges körülménynél fogva ritka példányokra vadásznak. Természetesen a bibliofil komolyságából mit sem von le, ha a könyv belső értéke mellett annak tetszetős voltát és ritkaságát is értékeli. Irányadóul azonban az lebegjen szeme előtt, hogy ezen a téren a minőség többet jelent, mint a mennyiség. A gyűjtés föllendülésével a könyv észrevéve saját érdekességét, a tartalmán kívül egyéb módon is kellelni kezdte magát.⁹ Papirosa kézzel merített és velin lett, betűi meg finoman metszettek. A nyomtatott szöveg elrendezése művészi hatás keltésére törekedett széles

⁷ A könyv. Vezércikk a Budapesti Hírlap 1928. nov. 25. számában

⁸ Rich. de Bury. Incipit prologus in librum de amore librorum, qui dicitur Philobiblon. Colon. 1473.

⁹ Révai Miklós A magyar költeményes gyűjtemény kinyomtatására való ujonabb segedelemkérés című és Győrött 1786-ban megjelent füzetében ezt így fejezi ki: „... a nyomtatás tiszta szép papirosan, kellő ékes és elég öreg betűkkel fog lenni, minden ki telhető szorgalommal, hogy semmi nyomtatós hiba, vagy motsok közbe ne férkezhessék.”

margót hagyva a lapon, amelynek becsét – különösen a nemes anyagú papirosét – sokszorozta, ha a könyvkötő gépe nem vágta körül. Címlapját, majd a szöveg közti rajzokat is nagy művészek mint Dürer, Holbein, Cranach, Rembrandt, Boucher, Chodowiecki, Doré, Rackham stb. készítették. A kötési tábla rég levetkőzte a nehézkes fát, a könyvszu kedvenc helyét s helyette bőrbe, pergamenbe burkolózott s még ezen is artisztikus vonalak, domborítások, berakások, címerek, arany betűk iparkodtak a külsőt emelni. A könyv belsejében finom rajzú előzéklap simult s a tábla belsejében művész alkotta *exlibris* vagy a tábla külsején *super exlibris* jelölte meg a könyv birtokosát. Ezeket a kíváncsi tulajdonságokat még fokozta az a körülmény, ha a könyv korlátozott vagy éppen csekély példányszámban jelent meg. A magyar bibliofiliában említésre méltó a Meltzl Hugó kolozsvári egyetemi tanár, Petőfi kutató különös szokása. Könyveit, illetőleg füzetait csekély számú példányban nyomatta. Gyűjteményemben valamennyi műve meg van, köztük az a füzet is, amelynek ez a címe: Ritter Bor (Bor Vitéz), Ballade von Johann Arany, Nosae-Agathysorum, M. C. M. IV. s amelyen ez a jelzés furcsálkodik: Gedruckt statt der Handschrift in neun Einzelstuecken. Mivel pedig az érdekes könyv rendszerint több kiadást ér meg s így tömegcikké válik, a bibliofilek az első kiadást az u. n. editio princepsnek részesítik előnyben a későbbiek fölött. Az editio princepsnek ugyanaz a varázsa, mint a színdarab bemutatójának, a gyümölcsfa első zsemléjének, a gyermek száj első szavának, a szüzi ajak első csókjának. Előadás, gyümölcs, szó és csók akár a könyv százával és ezrével követheti az elsőt, de a primőr zamatát az utódok soha utól nem érik. Ime, a legdemokratikusabb jelenség, a könyv körében is van elsőszülötti kiváltság s ez az editio princeps. A csekély példányszám és a rendszerint régen elfogyott első kiadás ritkasági okoknál fogva ejtik meg a gyűjtőt, akiben – ha nem is árulja el, – de benne lappang a gondolat, hogy olyan könyvek legyenek birtokában, amelyek másnak nincsenek meg. A gyűjtés csúcspontja az *unikum*: az egyetlen példány. Vagy legalább is olyan könyv, amely szinte egyéni életet él s ezen a révén különbözik mások példányától. Ez pedig a szerző, esetleg az illusztráló részéről sajátkezű aláírásával vagy ajánlásával ékeskedő könyv. Az ajánlás révén bizonyos kapcsolat létesül a szerző és a könyv tulajdonosa közt. Ha az ember az ilyen könyvet kezébe veszi, szinte az a káprázata, hogy nemcsak a könyvvel, hanem a szerzővel is meghitt együttlétben van. Az ilyen könyvek már bibliofil csemegének számítanak. Granger Jakab, a XVIII. században élt angol lelkész azt a bibliofil fogást honosította meg, hogy könyveihez még sok, a könyvre vonatkozó képmellékletet is kötött. Példája követésre talált s rendszerét *grangerizálás*-nak nevezzük. Az ily módon kezelt könyvben a következők vannak: a szerző sajátkezű ajánlása vagy legalább is kézirata és arcképe, további, a művel kapcsolatban álló képek, a könyv előfizetési felhívása, a megjelenésekor keletkezett bírálatok s ismertetések, esetleg a szerző gyászjelentése, nekrológja, az emlékére rendezett ünnepek nyomtatott műsora, a tulajdonos *exlibrise*, színdarabnál a színlap stb. Első pillanatban ez a könyv torzításának látszik, holott eltekintve attól, hogy ez az eljárás a könyvnek egyéni életet ad, sok, különben veszendőbe menő jellemző apró nyomtatványt és adatot megőriz, sőt bizonyos vonatkozásban irodalmi lexikont pótló s tájékoztatást nyújtó példánnyá válik. Bizonyos, hogy költséges, fáradságos és az irodalom szakadatlan s éber figyelését feltételező eljárás. Néhány példa megvilágítja a mondottakat. Petőfi Sándor összes költeményeinek Jókai-Havas kiadásából 1892-ben az Athenaeum merített papirosra csak 50 számozott példányt jelentetett meg. A tulajdonomban lévő 48. számúnak első kötetében Szendrey Juliának három, a második kötetben Zoltánkának két és a harmadik kötetben Petőfinak *A virágok* című költeménye van s mindegyik eredeti kézírásban bekötve. Vagy Márki Sándornak II. Rákóczi Ferencről írt három kötetes művében a szövegben közölt kézirat másolatoknak megfelelően Rákóczi Ferencnek, néneje, Julia férjének Aspremont Ferdinándnak, Károlyi Sándornak, Teleki Mihálynak stb. eredeti kéziratái és a Rákóczi hívekkel 1711-ben kötött békének az özvegy királyné által sajátkezűleg aláírt nyomtatott példánya van mellékelve. Vörösmarty munkáinak nyolc kötetes Méhner-féle kiadása így fest. Az első kötetbe van belekötve a költőnek barátjához, Tóth Lőrincchez intézett, négy

oldalal levele, a *Tót diák dala* eredeti kéziratban, továbbá Jókainak a költő arcképei ügyében Nagy Miklós szerkesztőhöz írt levele s végül Gyulai Pál aláírása, mert a kiadást ő rendezte. A második kötet melléklete az eredeti szerződés, amelyet Deák Ferenc, mint a Vörösmarty árvák gyámja a kiadási jog tárgyában kötött Ráth Mór könyvkereskedővel. A harmadik kötet Deák Ferenc kéziratában az árvák javára országosan folytatott gyűjtés egyik részletének elszámolásával bővült. A negyedik kötet tartalmazván a pesti magyar színház 1837. évi megnyitásának ünnepélyére írt *Árpád ébredése* c. előjátékot, ennek eredeti színlapja ékesíti a kötetet *Döbrentei* Gábor akadémiai titoknok 1834. évi elszámolásával együtt, amely szerint a többek közt „az idősb és ifjabb király Ő felségének” a *Vérnász*-ból 2 példányt küldött. Az ötödik kötetben van a költőnek 1855. november 19. elhunytakor a család részéről kiadott gyászjelentése és a *Vasárnapi Ujságnak* a gyással foglalkozó az időbeli öt száma. A hatodik kötetben van a költő özvegyének *Csajághy* Laurának (a gyászjelentésen: Eleonora) 1882. február 13-án bekövetkezett elhunytáról a család gyászjelentése. A hetedik kötetbe *Vörösmarty* Ilona, férjezett *Széll* Kálmánnénak atyjáról írt tizenkét oldalnyi emlékezése s a nyolcadik kötetbe Béla fiának, a későbbi államtitkárnak, levele s a költőnek egy epigramm kézírata van beillesztve.

Könyvtáramból ezeket a példákat Kisfaludy Sándorról, Arany Jánosról, Ábrányi Emilről, Ady Endréről, Szász Károlyról, Tompáról, Jókairól, Gárdonyiról, Szabolcskáról, Herczeg Ferencről, Babitsról, Móra Ferencről, Tömörkényről, Juhász Gyuláról, Kossuthról, Deákról, Széchenyi Istvánról, az Andrássyokról, a Tiszákról s más magyarokról még ezrével és külföldi szépírókról és tudósokról is százával folytathatnám.

Az emberi szellem természetes törekvése a haladás. Ez arra ösztökéli, hogy elégedetlenkedve a multtal, annál valami tökéletesebbet hozzon létre. Így a könyvnél is, mi által a könyv története a közművelődés történetének egyik részlete. A bőrözött fatáblákba kötött ormótlan foliánsok helyét eleinte a negyed, majd a nyolcadrésű könyvek foglalják el. A foliánsoknak köszönhetjük, hogy kötési táblájukat a régi könyvkötők hulladék nyomtatványokkal tömték ki s ezek kiáztatása után igen sok elveszettnek hitt érdekes és értékes nyomtatványhoz jutottunk. A különböző korok stílus változásai, mint a gót, a barok, a rokokó a könyvön is kifejezésre jutottak. A divat, amelynek minden környezetünkben lévő tárgy: épület, ruha, butor stb. alá van vetve, a könyvet is hatalmába ejtette. Így jöttek létre a kecses almanachok, majd az u. n. kolibri könyvek, amelyek tulajdonképpen már csak nagyítóval olvashatók. Az ilyen liliputi könyvekből egy párizsi gyűjtő mintegy ezer kötetet szedett össze; a legkisebb darab 14 milliméter nagyságú. Méretre ellentéte a British Muzeumban őrzött atlasz, mint a világ legnagyobb könyve, amely 25 centiméter híján két méter magas. A kötésnél sem elégedtek meg a különböző állati bőrrel, vászonnal, papirossal, hanem alkalmazni kezdték a selymet, a bársonyt, az elefántcsontot, a gyöngyhímezést, a nemes fémekeket, sőt az emberbőrt. Egy könyvkereskedő mondta: „Aki könyveitől sajnálja a szép kötetet, rongyosan járhatja a feleségét”. Ehhez azt lehet hozzáfűzni, hogy a könyvtől csakugyan nem kell megtagadni a szép kötetet, mert a könyv még sem változtatja annyit a toalettjét, mint az asszony. Vannak továbbá könyvek, amelyeket nem az általában használatos fehér papirosra, hanem színesre nyomtattak; sőt van olyan is, amelyet fekete papirosra fehér betűkkel állították elő; végül megjelennek pergamentre nyomtatott modern könyvek is, amelyeknek ezres számokkal pöffeszkedő árát a bibliofil nem, hanem csak a Krözus-bibliofil képes megfizetni. Mindebből látni való, hogy mint minden divat, úgy a könyvé is túlzásokra ragadtatja magát.

Élelmes könyvkiadók csakhamar rájöttek arra, hogy a bibliofil szenvedély kielégítése kitűnő üzlet. A gépi nyomás és kötés ellenhatásaként egyre-másra kerülnek könyvpiacra a tetszetős kiadványok lehetőleg minél kevesebb példányszámban és minél borsosabb áron. Valósággal műipari cikké vedlett a könyv. Ezeknél gyakran annyival is inkább háttérbe szorult a tartalom, mert sokan csak hivalkodásra gyűjtenek könyvet, amelyet soha nem is olvasnak. S mint

minden szenvedélynek, úgy a könyvgyűjtésnek is vannak elfajulásai. Különösen az üzleti élelmesség gondoskodott arról, hogy megjelenhessenek trágár tartalmú vagy fajtalan ábrázolásoktól rikító könyvek. Állítólag művészi gyönyörködtetésre szánvák, igazában érzék csiklandozásra. Ezeket a genfi egyezmény értelmében valamennyi kultúrállam sajtótörvénye üldözi. Hiába hirdetik ugyanis a kiadók, hogy csak komoly aláírók részére szállítják az effajta könyveket, mert tényleg az antikváriusoknál is megszerezhetők. A párisi Bibliothèque Nationaleban külön s csakis a tudós kutatóknak megnyíló *enfer*: pokol van ezek megőrzésére berendezve. A berlini rendőrigazgatóságon van egy központi szervezet a szeméremsértő iratok és képek terjesztésének meggátolására. Úgynevezett mérgekszekerényében évek során több mint nyolcezer darabra szaporodott az ilyen nyomtatványok száma. Ismerve azonban az emberi természetet, csak akadályozni tudja a szervezet a szeméremsértő nyomtatványok terjesztését, de végleg kiirtani soha. Ez azonban ne legyen elcsüggesztő. A hatóságok mindenkor éberren résen lesznek, nehogy a szennyirodalom a komoly irodalmat eliszapolja s az erkölcsök lazításával mérhetetlen kárt okozzon.

Közismert dolog, hogy az emberen elhatalmasodott szenvedély: a szerelem, az ital, a pénzvágy stb. az egyént olyan cselekedetekre ragadhatja, amelyek a büntető törvényekbe ütköznek. Nemcsak az ópiumszívás, a hasisevés és a kokainszedés narkotikumok, hanem a gyűjtő szenvedélye is mámorít. A megszállott gyűjtő az élet realitásaival szemben elveszti érzékét és a saját romlásától a mások megrontásáig sorozatát követi el az erkölcs- és a törvényellenes cselekedeteknek. Voltak és vannak gyűjtők, akik a betegesen megkívánt könyv megszerzése érdekében lopásra vetemednek. A régi világban úgy védekeztek a könyvtolvajok ellen, hogy a könyveket az olvasó állványhoz láncolták. Az elidegenítés még az enyhébb eset. Föl vannak azonban jegyezve olyan történetek is, amikor a szenvedélyétől tökéletesen elvakított gyűjtő embert is ölt. A legfeltűnőbb ilyen eset volt a barcelonai *Vincente* ódon-könyvkereskedőé. Körülbelül száz évvel ezelőtt egy könyv árverésen egy, a XV. század végéről származó unikumot elütött előle egy másik könyvkereskedő. A következő héten ennek a kereskedőnek kilenc vevőjét ölték meg s maga a kereskedő is benn égett a házában. A gyanú Vincentére terelődött, akinél a házkutatás alkalmával meg is találták a kérdéses unikumot. Védője a bírósági tárgyaláson azzal érvelt, hogy egy nyilvánvalóan elmebajost nem lehet elítélni s különben is az annyi áldozatot követelt könyv nem is unikum, mert egy párisi könyvtárban is van belőle példány. Erre a leleplezésre az addig nyugodtan viselkedő vádlott ájultan rogyott össze. Kivégzése pillanatáig szakadatlan ezeket a szavakat jajgatta: „Az én példányom nem volt unikum”. A történetet *Flaubert*¹⁰ novellában akként dolgozta föl, hogy a védő a tárgyaláson fel is mutatta a második példányt. A bíróság a halálos ítéletet kihirdetvén, Vincente rá sem hederített, hanem elkérte az ügyvédtől a második példányt, könnyekkel borította, majd dühében széjjel szaggatta s ezekkel a szavakkal vágta az ügyvéd fejéhez: „Hazudott ügyvéd úr! Ugy-e mondtam önnek, hogy ebből a könyvből csak egyetlen példány van Spanyolországban!” Az ilyen esetekben az ítélő bíróságnak okvetlenül föl kell vetni a beszámíthatóság kérdését, mert szinte napnál világosabb, hogy az illető ellenállhatatlan kényszer hatása alatt cselekedett s fegyház helyett elmeorvosi intézetben a helye. – *Nodier*, a párisi könyvtáros, találóan úgy fejezte ki magát, hogy *a könyvkedvelő könnyen megbolondul, ha az elméje fogyatkozik vagy a vagyona gyarapodik*.

Egyébként a nyomdatermékkel, jelesül a könyvvel magával is követhetők el bűncselekmények. Például, ha a könyv tartalma a vallás, az állam s a társadalom ellen lázít s ezen a révén ütközik a törvényekbe. Közismert, hogy tűszúrásokkal vagy másként megjegyzett szöveg révén a foglyokkal közvetítheti a levelezést. Az Egyesült Államokban burjánzik a kábítószer-csempészség. Rájöttek, hogy az egyik new-yorki nyilvános könyvtárban a könyvekbe elhe-

¹⁰ Gustave Flaubert, *Bibliomanie*, 1836.

lyezett cédulákra jegyzett adatokkal bonyolította le egy banda a kokain üzérkedést. Továbbá a kevésbé értékes vagy épen értéktelen könyveket megfelelő manipulációkkal igen értékessé változtatva csalásokat követnek el, amelyek még a legkiválóbb szakértőket is képesek meg téveszteni. Például egy párisi bibliofil a múlt század végén húszezer frankért vásárolta meg mint valódinak garantált példányt V. Károlynak pergamentre írott ötszáz éves imakönyvét. Díszét az apró festmények s a címeres kötési tábla emelték. A drágaság selyemmel bélelt tokban volt. Társaságban dicsekedve mutogatván, felesége egész ártatlanul kérdezte tőle: „Mondja barátom, V. Károly idejében használtak már varrógépet?” A tok előállításánál ugyanis a női szem észrevette a gépvarrást. A további vizsgálat aztán kiderítette, hogy a különben régi kéziratot ügyesen hamisított táblába kötötték s azzal a gyűjtő szemét is bekötötték. A könyv valódi értéke különben háromezer frank volt.¹¹ Megnyugvással állapíthatjuk azonban meg, hogy a könyvvel elkövetett ocsmányságok, vétkek és csalások a legkevesebbet sem vonnak le a könyv nyújtotta égi gyönyörűségből, miként a rózsza színének pompáját és illatának elragadó voltát sem csökkenti, hogy hernyó mászta meg.¹²

Amit a házépítésre el lehet mondani, hogy azért hasznos, mert sok iparnak ad kenyeret, ugyanazt a könyvre is lehet alkalmazni. Kenyeret ad az írónak, a fordítónak, a lektornak, az illusztráló művésznak, a nyomdának, a nyomdai gépek s a papiros-gyárak munkásainak, a könyvkötőnek, a kiadónak, a könyvkereskedőnek, a kolportáznak stb. Soha nem sejtett lendületet vett századunkban a könyvipar és kereskedelem. A brüsszeli központ statisztikája szerint a könyvnyomtatás feltalálása, tehát közel ötszáz év alatt tizenkét millió könyv jelent meg. Bár óriási közkönyvtárak vannak, de ekkora mennyiséget a könyv megjelenésével versenyt futva egyik sem képes összeszedni. Hiszen ha valaki a világnak csak egy évi könyvtermelését össze tudná gyűjteni, az kétszázezer kötetes könyvtárnak felelne meg. Egyébként a mindent összegyűjtés törekvése hiábavaló is, fölösleges is. Kivétel nélkül minden könyvtárra érvényes a tétel, hogy sohasem lehet teljes és sohasem lehet befejezett. Talán éppen ebben rejlik olyan varázsa, mint a soha egészen be nem teljesülő boldogságnak. De a mindent összegyűjtés fölösleges törekvés is. A sok milliós példányú könyvtáraknak is tulajdonképpen az a hivatásuk, hogy az alapvető műveket gyűjtsék össze s éppen nem esik a teljesség rovására, ha belőlük történetesen a kajászsószentjakabi kántor rigmusos könyve kimarad. A világ leghíresebb könyvtára, a *Vaticana* például annyira nem törekedik teljességre, hogy csakis az örök értékű könyveket rakja polcaira, illetőleg üvegszekrényeibe. Állománya így is félmillió darab, amelyet még ötvenezer kódex egészít ki. Köztük sok száz, amelyeknek életkora meghaladja az ezer évet. Ilyen körülmények között a *Vaticana*-könyvtár a világon a leggazdagabb. S különben is mindinkább alakulnak a különleges érdekű gyűjtemények, mint pl. a szépművészeti, a színházi, a zenei, a földrajzi, a mezőgazdasági stb. könyvtárak, amelyek a szakművek tekintetében törekednek lehető teljességre. Ha a nagy könyvtárak sem lehetnek soha teljesek, annál kevésbé a magánosokéi. Itt igazán helyén való a gyűjtési területnek megszűkítése vagy ha már több szakot ölel fel a magánkönyvtár, legalább egy-egy ágában törekedjék teljességre, valami specialitásra. Így vannak is gyűjtők, akik csak a régi nyomdai termékeket, mások a művésziesen illusztrált könyveket, továbbiak az értékes kötéseket s ismét mások a Napoleonra, Goethére vonatkozókat stb. halmozzák össze. Így a tulajdonos gyönyörködtetésén kívül még a közérdeket is szolgálhatja a gyűjtemény, mert alkalmilag egyes döntő adatokat nem a közkönyvtárakban, hanem egy egész életen át hangyaszorgalommal összegyűjtött magánkönyvtárban lehet föltalálni. Az én módszerem a jelesebb író köré csoportosítja nemcsak a műveit s azok fordításait, hanem a lapokban és az önállóan megjelent bírálatokat s a tollharcokat is.

¹¹ Bogeng: Streifzüge eines Bücherfreundes. Weimar 1915.

¹² A magyar vonatkozású koholt nyelvemléket érdekesen ismertette Tóth Béla a Magyar ritkaságok című s 1899-ben megjelent könyvében.

Megbővíti mindezeket kézirati relikviákkal, amelyek gyakran a filológusok áhította változatokat tartalmazzák, sőt sokszor bepillantást engednek a műhelytitkokba és diszkrétan megőrzik a csak nemzedékek elmúltával fölfedhető őszinteségi rohamokat. A magángyűjtemények sorsát illetőleg három eset lehetséges. Az egyik az, hogy teljes egészükben fennmaradnak. Ez azonban a legritkábban fordul elő, mert a következő nemzedékekben már rendszerint hamvad a gyűjtési lelkesedés s akkor teher és nem élvezet többé a sok ezer kötetnyi könyv. A másik eset meg az, hogy árverési kalapács alá kerülve szétszóródnak s más bibliofilek gyűjteményében esetleg évtizedekig élve, az antikváriusok és a bukinisták ezer kezén át belekerülnek a vándorlás forgalmába. Sajnos, számos magyar gyűjteménynek is ez lett a sorsa. A sok közül a Nagy István, az Emich Gusztáv, az Ágoston József könyvei és a Pozsonyi Sándor kéziratai fölött külföldön kopogott az árverező kalapács. Közművelődésünk nagy veszteségére a hódmezővásárhelyi származású néhai Széll Farkas, a debreceni ítélőtábla tanácselnökének rendkívül értékes könyv- és kéziratgyűjteménye veje Kubelik Jan hegedűművész révén a csehekhez került. Edmond de Goncourt, a híres francia író, végrendeletileg meghagyta, hogy könyveit, amelyek élete boldogsága voltak, árverésen értékesítsék, hogy a megszerzés gyönyörűségét, amelyet neki az egyes könyvek megvásárlása okozott, mások is érezzék. A harmadik és a legjobb eshetőség az, hogy mint a napba a meteorok behullanak valamely nagy közgyűjteménybe, mint a gróf Széchenyi Ferencé, a gróf Apponyi Sándoré s a Todoreszku Gyuláé a magyar nemzeti múzeuméba, a gróf Teleki Józsefé, a Batthyányaké, a Ráth Györgyé az Akadémia, míg a Szűry Dénesé és a Vámbéry Árminé a fővárosi közkönyvtárba, a Márki Sándoré a szegedi egyetemi könyvtárba. – Ezt a cikket tetemesen megduzzasztóan lehetne még beszélni a kéziratként nyomtatott könyvekről, a bibliográfiáról, a könyvkötésről, a papíros vízjegyekről, a nyomdászatról, a betűalakokról, a paleográfiáról, a kéziratokról, a facsimiléről, a könyv illusztrálásáról, a reklám művészetről, a tulajdont igazoló exlibrisekről, az apró nyomtatványokról, a könyv árjegyzékekről, a könyvek áráról, a könyv árverésekről különös figyelemmel a mindenkit legázoló amerikai versenyre, a hangjegyekről, a térképekről, a sajtótörvényről, a szerzői jogról stb. A könyvnek s a hozzáfűződő kérdéseknek ma már olyan terjedelmes irodalma van, hogy a velük foglalkozó könyvek s folyóiratok összegyűjtve külön nagy könyvtárat tennének ki. A könyv a legrégibb idők óta keresetforrás. A vele való hivatásos foglalkozás pedig a tudósok s a szakemberek tömegének életfentartó pálya. A nagy közönségre az tartozik, hogy vegye és olvassa a könyvet. Vásárolja, mert ezzel az irodalom virágzását mozditja elő. És olvassa, mert ez által virágba borítja lelke kultúráját. Mindakét cselekedetével nemzetének tesz szolgálatot. Ha módja van hozzá, gyűjtsön is könyveket, mert, hogy Lamartine-t idézzem, a könyvtár mesterséges éden és Ruskin szerint a könyvesház királyi kincstár. Vörösmarty Gondolatok a könyvtárban cím alatt keserű hangulatú, majd ódai szárnyalású költeményt írt s benne fölkiált:

Országok rongya! Könyvtár a neved.

De hát hol a könyv, mely célhoz vezet?

Válaszunk: célhoz visz a legősből könyv, amelynek egyes adatait már az ékírás megörökítette, a könyvek koronája, amely azóta is minden nemzedékek fölött ragyog, a könyv, amelybe az Isten szent lelke gyarló betűkbe van lehelve, a könyvek könyve: a *Biblia*!

Szakemberek a legjobb könyvekről nemcsak mintajegyzékeket állítottak össze s nemcsak külön irodalma van az értékálló műveknek,¹³ hanem körkérdésekkel vallatták a szellemi kiválóságokat legkedvesebb olvasmányaikról, illetőleg arról, hogy végszükség esetén melyik lenne az az egynehány könyv, amelyet megmenteni s megtartani kívánnak. Homeros, Dante,

¹³ Mint a legfrissebb 1929-ben jelent meg Leipzigben Eduard Engel, Was bleibt? Die Weltliteratur című könyve.

Shakespeare, Molière, Goethe, Dickens és Petőfi mellett mindenkinél ott szerepel a több mint ötszáz nyelvre lefordított Biblia.¹⁴

Hogy végül egy kissé személyeskedjem, mindenkor szíves szeretettel fogadott bel- és külföldi látogatóim körülbelül tízezer kötetnyi gyűjteményem láttára egy csomó kérdéssel szoktak megostromolni. A naivabbak: Mind olvasta Ön ezeket a könyveket? A könyvtárügyben járatosak: Van a gyűjteményről katalógus? Mindakét kérdésre tagadólag válaszolok. Bár szemrontásig betűfaló vagyok, de lehetetlenre nem vállalkozom és fölösleges is a gyűjtemény minden darabját elolvasni. Ismernünk kell könyveinket kívül-belül, hogy ha keresünk valamit, tudjunk tájékozódni. Egy francia vendégem láthatóan örvendett azon, hogy könyvtáramban Elisée Reclus-nek *Nouvelle géographie universelle* című s ma már Franciaországban is ritka művét megpillantotta. Természetes, hogy a tizenkilenc nagy kötetből álló s mintegy 15.000 lapra terjedő munkát elejétől végig nem olvastam. Ellenben mivel a művet jól ismerem, felolvastam neki a harmadik kötet 289. lapját, amelyen meg van írva, hogy Magyarország „une véritable unité géographique”, azaz valóságos földrajzi egység. Ime – mondtam – nem mi, hanem az önök legkiválóbb földrajz tudósa állítja ezt hazánkról, amelyet Trianon szét-szaggatott. De hiszünk az Istenben, hogy nemsokára érvényesülni fog a – Reclus igazsága. Hogy más példát mondjak, akinek, mint nekem, csak Petőfiből négyszáz könyvem és füzetem van, természetes, hogy nem olvasom el a negyvenes évekbeli megjelenésektől máig megismételt minden kiadását. A kertész sem szagolja meg kertjének valamennyi virágát és mégis teljes az ő szívbeli gyönyörűsége. Ugyanígy a bibliofilé is. – A könyvjegyzékre bizony nagy szükség lenne, ezt egyelőre a szakok szerinti elrendezés és a följegyzések pótolják, öreg napjaimra majd a magam könyvtárosa leszek s elkészítem a katalógust, ami, ha szigorúan a bibliográfia szabályai szerint történik, lassan haladó óriási munka. A följegyzések az árakra s a könyv előző tulajdonosaira tartalmazznak igen érdekes és a könyv vándorlására vonatkozó adatokat. A további csevegés során aztán arra is sor kerül, hogy mit érhet a gyűjtemény. Válasz: bizonyára többet, mint amennyibe került, mert nem szabad számításon kívül hagyni a ráfordított fizikai fáradságot, a tanulmányokat, az utazásokat. Továbbá, hogy nem bánt-e az a tudat, hogy ezt vagy azt a könyvhírességet nem tudtam megszerezni. Nem bánt, mert az unikumok rendszerint csillagnyi távolságban vannak a magángyűjtőtől. Így tehát a könyvekkel szemben is van plátói szerelem. Azonban a csillagot is el lehet érni – távcsővel; a legritkább könyvpéldányok is betűhív utánnyomásban megszerezhetők. A csillag-hasonlatot folytatva, tudjuk, hogy vannak csillagok, amelyek távolságuk miatt távcsővel sem láthatók; létezésüket azonban a színképelemzés elárulja, így vannak könyvek, amelyeket legalább is a modern korban senki sem látott, ellenben a belőlük kisugárzó adatokból biztosan tudjuk, hogy megjelentek. Ilyen éppen a legelsőül magyar nyelven nyomtatott könyv: a szent István jobbkezeréről szóló oratio és ének, amely Nürnbergben 1484-ben látott napvilágot. Valahol lappang. Így rejtőzködik a Luther kátéjának az első kiadása is. Úgy látszik, annak idején – szétolvasták. – Az iránt is élénken érdeklődnek a látogatók, hogy ért-e baleset vagy becsapás gyűjtés közben? Ért bizony, mint ahogy ennek kivétel nélkül minden gyűjtő ki van téve. De ennek is megvan a haszna: okulásul szolgál a jövőre. Aki sohasem esik le a lóról, nem tanul meg lovagolni. Hát a szerencse kedvezett-e? Óh igen. De hát az, aki testtel-lélekkel fárad valamely ügyben, anyagi áldozatokat hoz, az megérdemli a szerencsét. S különben is ezek a céltudatos tényezők valósággal kormányozzák a véletlent s így az valójában vak szerencsének nem mondható. Sajátságos a gyűjtő lelke; éppen olyan fejlődésnek van alávetve, mint valamely élethivatáson haladó emberé. Az eleinte félénk tapogatózást az elméletileg és a gyakorlatilag szerzett ismeretek határozott fellépéssé változtatják át, a szemet hihetetlenül megélesítik. Időjárással a gyűjtő-

¹⁴ Gyalui Farkas: Legkedvesebb könyveim, Budapest, 1904. és Köhalmi Béla: Könyvek könyve, Budapest, 1918.

nek, akárcsak a rátermett detektivnek szinte csálhatatlan szimata lesz. A bibliofiliában járatos angol kifejezés a *hunting of book*: vadászat a könyvre. Nos, a gyűjtőnek is, mint a jó vadásznak, sokszor hosszú ideig kell cserkélgni s lesállításban lenni, amíg egy-egy könyvet meg tud kaparintani. Különösen érvényes ez akkor, ha valamely csonkaságot kell pótolni. Bár a türelem a csupa tűz Petőfi szerint a szamarak és birkák erénye, azonban a bibliofileké is. Mohóságával elriasztja a nemes vadat s akkor esetleg a vetélytárs dörzsöli a markát. De a szertelen hamarság még azzal a veszedelemmel is jár, hogy a gyűjtő csalásnak esik áldozatul. A legkiválóbb eset erre, ami a múlt század hatvanas éveiben történt Párisban.¹⁵ M. Charles világhírű matematikus az akadémiaét eredeti Pascal-levelezésekkel hökkentette meg. A tudós világnak néhány évi harca után nemcsak a hamisítás derült ki, hanem az is, hogy Vrain-Lucas ügyvédírnok ezeken kívül még a sok között Kleopátra szerelmes leveleit, Pontius Pilátusnak Tiberius császárhoz intézett és Jézus halála fölött sajnálkozó levelét, Attila stb. írásait szállította jó pénzért az elvakult tudósnak. A legelképesztőbb azonban az volt, hogy mind ezek a levelek ódon francia nyelven voltak fogalmazva. A hamisítót szabadságvesztésre ítélték; a tudóst meg kinevették. – Különben évei haladtával a bibliofil is megállapodottabb lesz; nem akar mindent telhetetlenül fölfalni; jusson a gyűjtőtársnak is. A kapzsival, a mohóval senki sem bocsájtkozik szívesen csereviszonyba. Éppen azért az egyformán gondolkodók és lelkesedők bibliofil-társaságot alakítanak. Céljuk, hogy a könyv szeretetének kisiklásait megakadályozzák s hogy a könyv előállításában az ízlést finomítsák. Néhány éve alakult meg Végh Gyula múzeumi főigazgató elnöklete alatt a budapesti is, amely kiállításával, kiadványaival s a könyv művészet igényeinek megfelelő könyvek jutalmazásával máris jelentős eredményeket mutathat föl. Ezt a nemes célt szolgálja a Czako Elemér h. államtitkár vezette budapesti egyetemi nyomda köré sorakozó *Könyvbarátok Szövetsége* is. A bibliofilek kezére járnak egyes nyomdák, mint az angol Kelmscott és Doves Press, a német Kleukens és Rupprecht-Presse, a magyarok közül a gyomai Kner, a békéscsabai Teván nyomdák s a budapesti Reiter Lászlónak Amicus könyvkiadó vállalata, amelyek a gyárilag tömegesen termelt könyvekkel szembeállítják kézzel munkált művészi becsű kiadványaikat. – A könyvkedvelők törekvéseik támogatására s a könyvszeretet szítására folyóiratot is adnak ki. A gazdasági pangás az oka, hogy a Magyar Bibliofil, illetőleg a Könyvbarátok Lapja (1924–1928), amelyet dr. Dézsi Lajos, majd dr. Sikabonyi Antal szerkesztett, néhány év után megszűnt. A könyvek nyomdai előállításának művészetét, vonatkozzék az a betűre, a papirosra, az illusztrációra, a címlapra, már évtized óta a Magyar Grafika című szakfolyóirat szolgálja, amely cikkeivel és képanyagával jelentősen hozzájárul a könyvkedvelők ízlésének finomodásához. Tájékoztatásukra és történelmi érzékük fejlesztésére nélkülözhetetlenek a nemes múltú Magyar Könyvszemle, a Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtára közlönyének cikkei. Dr. Rédey Tivadar szerkeszti európai színvonalon. – A gyűjtők még abból a célból is társulnak egy-egy nagy közgyűjtemény köré, hogy azt olyan muzeális értékkel gyarapítsák, amilyenekre szűkre szabott költségvetésük nem futja. Az olyan gyűjtőt, aki a közgyűjteményt magatartásával, egyes darabok elidegenítésével vagy az illusztrált művek megcsonkításával megkárosítja, nemcsak a bibliofilek, de általában a tisztességes emberek társaságából is ki kell közösiíteni. Becses és kedves erkölcsi bizonyítványomul tettem el a washingtoni könyvtár igazgatójának nyilatkozatát. Már óraszámra gyönyörködtem a gyűjtemény mintaszerű berendezésében s az egyes értékes darabokban, amikor az igazgató a kincsek közt magamra hagyott. Visszatértekor e fölött csodálkozásomnak adtam kifejezést. Egész nyugodtan hagytam Önt egyedül – mondta – mi érezzük, hogy kivel van dolgunk.

¹⁵ G. Koch: Kunstwerke und Bücher am Markte, Esslingen 1915.

A bibliofilt csak egy dolog hozza ki igazán a sodrából: ha könyvet kérnek tőle kölcsön. Ez egyenlő a foghúzással. Mást is gyönyörködtetni a könyvvel, igen szívesen, de kölcsön adni, hogy aztán a könyv a tékozló fiú lezuhantságában kerüljön haza, – soha. Tessék a könyvet megvenni vagy beiratkozni a kölcsön-könyvtárba.

Mindent egybefoglalva természetes, hogy művelt ember lehet valaki bibliofília nélkül is, ellenben bibliofil nem lehet műveletlen. Nemcsak azért, mert szaktudással felszereltnek kell lennie, hanem azért is, mert a könyveknek bibliofil gyűjtése érzélem dolga. Az érzélem pedig az igazi műveltségnek lényeges kelléke. Seregszemlénk során szó esett a különködő bibliofilról, aki tulajdonképpen csak a gyűjtés tárgyában különbözik a másik külön gyűjtőtől. A vérbeli bibliofil ellenben az, akit első sorban a könyv lelke s a könyvek és íróik életsorsa érdekel, aki ezenkívül azt szereti, ha könyvei vasárnapi mezben pompáznak és sokaságukkal vetélkednek a katedrálisok ünneplő tömegével. Azonban az is bibliofil, aki bár egyszerű külsőjű, de értékes tartalmú könyveket szerezget. Szerény keretű gyűjteménye a szellemiek igénytelen kápolnája, amelyben azonban a kevesek és a cicomátlanok hangulata éppen olyan áhitatosan emelkedett, mint a katedrálisokban. Tisztelet adassék ezeknek a könyvgyűjtőknek, mert az ő széles rétegük az irodalom legszilárdabb alapzata és soraikból sarjad ki idővel a bibliofilek elit csapata. Míg azok a betűfalók, akik válogatás nélkül olvassák és derűre-borúra vásárolják a könyveket, nemesbedés helyett zűrzavarossá teszik, esetleg meg is mérgezik a lelküket; céltalanul összehalmozódó könyvük értéke meg alig haladja meg a makulaturáét.

Ami a jövőt illeti, arra a tapasztaltakból akként lehet következtetni, hogy egyrészt a bibliofil gyűjtés tárgyilag meg fog szegényedni s másrészt a megjelenési formákban művészi becses-sége emelkedni fog. Ugyanis ami ma ritka könyv, az a jövőben még ritkábbá válik, mert a közgyűjtemények és az úgynevezett erős kezek fölszívják. Ámbár lehetnek gazdasági körülmények, mint a jelenlegiek is azok, amikor a legerősebb kezek is meglazulnak s kicsúszik belőlük, amit addig gondos szeretettel szorongattak. Viszont az élelmesség gondoskodni fog arról, hogy napvilágot lássanak könyvek, amelyek akár a példányszám korlátolt volta, akár más egyéb külső körülmények miatt úgyszólván születésük pillanatában ritkaságok s így bibliofil szempontból kíváncsiak. Sőt szándéktalanul is fordulhatnak elő ilyen esetek. Lawrence ezredes az arabiai fölkelés hőse háromszor írta meg és nyomatta ki a *Revolt in the Desert* című könyvét. Az első két kiadást azonban megsemmisítette, mert azokban Angliára nézve megszegényítő részletek voltak. Ezekből a kiadásokból alig maradt meg néhány példány. Belőlük ma egy-egy darab vagyonba kerül.¹⁶ A régi ritkaságok apadásával szemben bizonyosra vehető, hogy a könyv gyári termelése, mondhatnók inflációja mind hevesebben váltja ki az ellenhatást. Tehát művészek ideális elgondolása és szakavatott mesterek kézimunkája a betű típusában, a papíros anyagában, az illusztráció összhangzatosságában, a nyomdai előállításban s a könyv köntösében, a kötésben a művészi szép törvényeit fogja érvényre juttatni s így bőséges anyagot szolgáltat a bibliofil gyűjtésre. Hogy ez Magyarországra nézve is valóra válik, annak biztosítéka a Magyar könyv- és reklámművészeknek 1928-ban megalakult társasága.

*

Ez az írás számomra azért különösen szívem szerinti, mert két jubileummal is kapcsolatos. Az egyik a *Somogyi-könyvtáré*, a másik a saját gyűjtésemé. Néhány nap múlva lesz félszázada, hogy aláírták azt az adománylevelet, amelynek értelmében *Somogyi Károly* esztergomi kanonok több mint negyvenezer kötetes és háromszázezer forintra becsült könyvtárát Szegednek adományozta. Saját szavai szerint ez volt a célja: „e közművelődési intézmény is legyen egyik hathatós eszköz a város birtokában, mellyel a romjaiból új életre kelő Szeged a nemzeti

¹⁶ Literatura, 1929.

haladás világító fáklyáit századokon át lobogtassa boldog, erős és virágzó falai között”. Város, állam és a polgárság áldozatkészségéből, *Reizner János, Tömörkény István és Móra Ferenc* igazgatóknak szakértelemmel párosult buzgalmából ma már körülbelül százötvenezer kötetre rug a könyvtár állománya, amelyet 1930. évben huszonnyolcezer olvasó használt. Legyen örökké áldott a nemes szándékú alapító emléke!

A saját könyvgyűjtésemnek meg azért van jubileuma, mert az éppen ötven esztendővel ezelőtt kezdődött. Ha visszagondolok arra a gyermeteg vállalkozásra, hogy mint első éves gymnaszták néhányan szüleink könyveiből elcsent darabokkal kölcsönkönyvtárat létesítettünk, mosolyognom kell, de ez a naiv kísérlet ébresztette föl bennem a könyv iránti érdeklődést és szeretetet, amely azóta sem lankadt s él mindaddig, amíg a nagy életkönyv utolsó lapjára a láthatatlan kéz föl nem írja a betűket: Vége.